

Een bijdrage van Stichting Nationaal Landschapskundig Museum 'Telluris', [H.A. Visscher](#)

het Vechtplassengebied

waar veen verscheen en verdween

Het is een zone die haar bekendheid vooral dankt aan de waterrecreatie op een complex grote uitveningsplassen en de bijzondere levende natuur van talrijke verlandende kleinere petgaten. De vereniging Natuurmonumenten verwierf er haar eerste reservaat.

aflevering R3
van de serie Telluris

Een korte karakteristiek van de streek

Het Vechtplassengebied is de waterrijke zone polderland tussen de Utrechts-Noord Hollandse Vecht en de Goois-Stichtse Heuvelrug.

Op west- en noordwestwaarts hellende oude afzettingen uit het ijstijdvak Pleistoceen vormde er zich in uitgestrekte moerassen veen. De moerassen zouden in de Hoge Middeleeuwen echter blokgewijs vanuit de Vecht verpolderd en in strookvormige kavels verdeeld worden om ze als agrarisch cultuurland te gaan exploiteren. Dat gebeurde door boeren van later soms een of meermalen verplaatste lintdorpen. Aldus ontstond gaandeweg een mozaïek van door sloten verreepte polderlandschappen.

Al na enkele eeuwen zouden de veenbodems ervan echter op steeds meer plaatsen kavelgewijs worden weggegraven om ze na droging als brandstof te verhandelen en verstoken. Daarbij moesten van de kavels wel smalle stroken worden gespaard.

Vooraf tot op grotere diepte veen kon worden verwijderd, zouden die uitgespaarde stroken veenland later echter door verzakkingen of golfslag verdwijnen. Hierdoor ontstonden in het westelijk deel van de streek zelfs enkele complexen grote plassen, die tegenwoordig van grote betekenis zijn voor de waterrecreatie. Elders werden de uitveningen echter gevolgd door verlandingsprocessen. Plaatselijk zijn die al zover gevorderd dat moerasbossen ontstonden.

Doordat de plassen en moerassen geen geschikte bouwlocaties zijn bleef de streek een sterke verstedelijking bespaard.

De geologische voorgeschiedenis

Tussen het Gooi en de Utrechts-Noord Hollandse Vechtstreek ligt een voor natuur- en watersportliefhebbers zeer aantrekkelijk gebied van plassen en bosrijke moerassen, waar de bebouwing vrijwel geheel is geconcentreerd in een aantal lintdorpen. De streek behoort tot de relatief laag gelegen delen van ons land, waar de laatste duizenden jaren geruime tijd veenvorming mogelijk was. Geologisch gezien is het Vechtplassengebied dus zeer jong. Op sommige plaatsen komen er echter nog oude landschapselementen voor. Hiervan bestonden enkele kleine en lage terreinverheffingen in de Nieuwe Keverdijkse en Ankeveense Polder al zo'n honderd duizend jaar geleden. Het zijn relatief hoge delen van een in deze omgeving bijna overal door zand, klei en veenlagen bedekt geraakt complex ruggen, dat verder oostwaarts in Het Gooi nog plaatselijk aan de oppervlakte ligt. De ruggen dankten hun ontstaan destijds aan opstuwing van de ondergrond door Scandinavisch landijs. Evenals bijna overal elders in ons land vond die opstuwing er gedurende de vroeger als Rissglaciaal bekende maar later Saalien gedoopte, voorlaatste koude tijd van het geologisch verleden plaats. Terwijl in het Vechtplassengebied nog slechts enkele kleine landschapselementen aan het Saalien herinneren, zijn er wat meer bewaard gebleven uit de zeventig- tot tienduizend jaar terug opgetreden, als Weichselien of Würmglaciaal bekende laatste koude tijd, toen het Scandinavisch landijs ons waarschijnlijk juist niet meer bereikte.

Vooraf bij afwezigheid van vegetatie vormden smeltwater en de wind in deze laatste ijstijd zandige afzettingen, waarvan het oppervlak kleine ruggen kan vertonen. Opmerkelijk is dat de ruggen in het Vechtplassengebied veelal ongeveer noordwest-zuidoost of zuidwest- noordoost lopen. De oorzaak hiervan zal nog nader moeten worden onderzocht.

De sedert het koudste deel van de laatste ijstijd opgetreden stijging van het zeeniveau had tot gevolg, dat de grondwaterspiegel omhoogkwam en de lagere delen van de zandige afzettingen uit het Weichselien moerassig werden. In de onderhavige streek, waar het oppervlak van de Weichselienafzettingen over het geheel genomen iets naar het westen en zuidwesten hellen, was dit ook het geval.

Als een terrein eenmaal moeras was geworden, konden afgestorven plantenresten nauwelijks meer vergaan en gingen zij zich ophopen tot veenlagen. De bodem werd dan geleidelijk tot boven de grondwaterspiegel van de omgeving opgehoogd. Doordat veen in de grond dringend regen- en smeltwater vasthoudt, bleef de bodem dan over het algemeen toch nat. En op veel plaatsen was ook veenvorming mogelijk. Maar was het niet langer voedselrijk grondwater waarvan de planten leefden, doch voedselarm regen- en smeltwater. De vegetatie veranderde daardoor van karakter, waarbij nu

vrijwel alleen veel water opnemende en vasthoudende kussens vormende veenmossen levenskansen hadden.

Terwijl het land als gevolg van de veenvorming plaatselijk werd opgehoogd, gingen de zeespiegelrijzing en stijging van het rivier- en grondwater door. Zowel bij een rivier als aan de voet van de hooggelegen zandgronden kon dus geregeld uit de omgeving van de moerassen afkomstig water op en in de veenlagen terechtkomen. Met name bij de rivieren was dat "gebiedsvreemde" water relatief voedselrijk en slibhoudend.

Evenals langs andere rivieren handhaafde zich bij de Vecht dientengevolge plaatselijk zelfs bos. En onderaan de hoge zandgronden veelal nog een bladmossen- of zeggevegetatie.

De onder invloed van het voedselrijkere overstromings- en kwelwater mogelijk gebleven relatief weelderige begroeiing leidde tot de vorming van bos- en zeggevenen, waardoor sommige veenmospakketten zelfs geheel werden omsloten.

De zeespiegelrijzing en bodemdaling hadden tot gevolg dat de venen in de lagere delen van Nederland in historische tijd maar weinig meer boven het grondwaterniveau van de omgeving uitstaken. Bij het delven van veen voor de brandstofvoorziening ontstonden er dan ook plassen. Door kwel en afslag vormden zich in het veengebied overigens al minstens enkele duizenden jaren eerder het Naarder- en Horstermeer.

Het water dat vanuit de Vecht het veengebied binnendrong bracht vooral later zand en klei mee, die in een betrekkelijk smalle strook langs de rivier werden neergelegd.

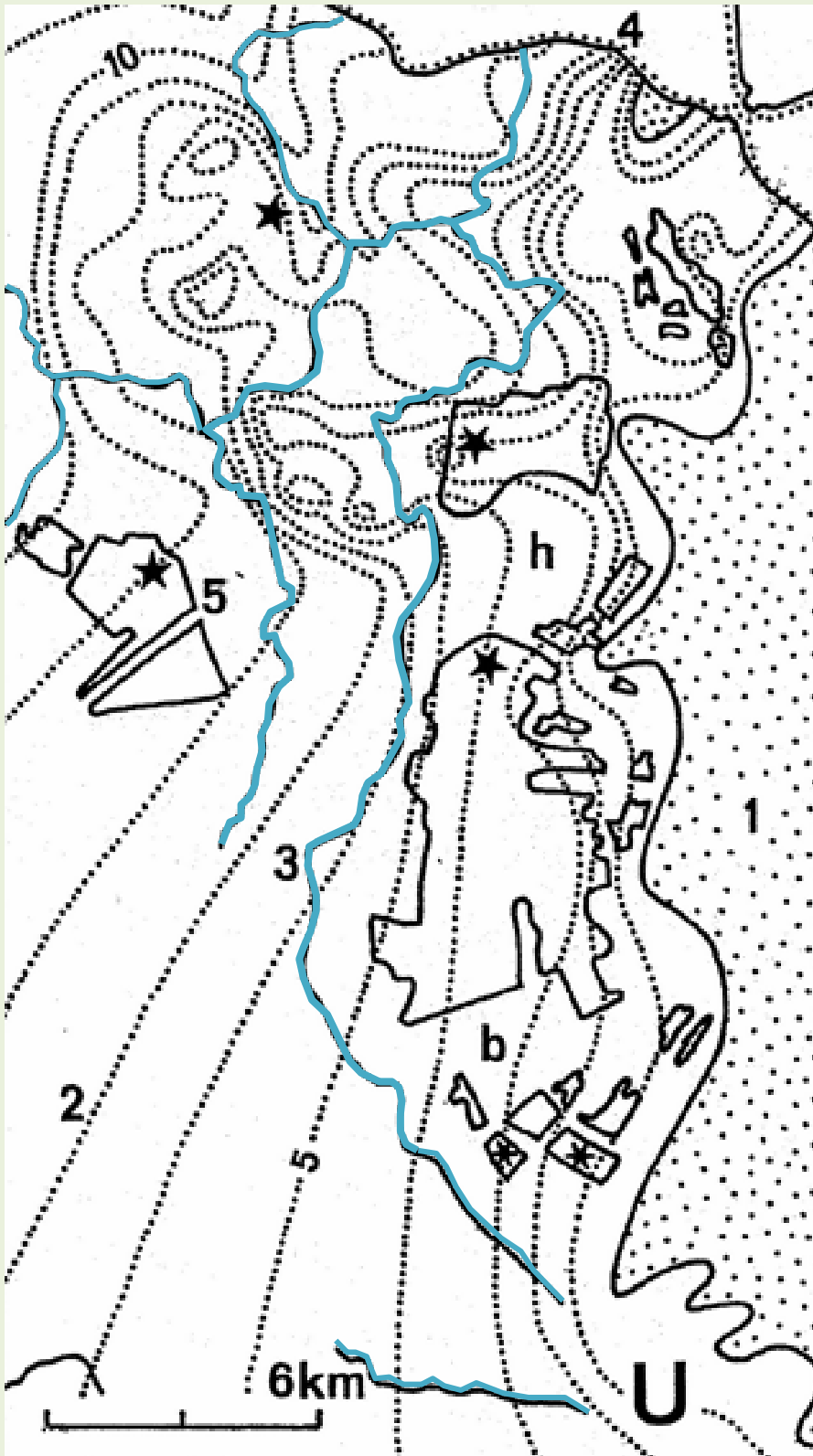
Ter plaatse van het latere Vechtplassengebied bezonk vrijwel alleen verder naar het noordwesten wat zand of klei. Gebleken is dat die grondsoorten daar nu en dan vanuit zee werden aangevoerd. Het stroomgebied van de Vecht onderging dus soms de invloed van getijden.

De getijdenstromen schuurden kreekjes uit, waarvan enkele uit het recente verleden nog als bochtige sloten in het cultuurland liggen.

Zowel het Naarder- als Horstermeer hebben in verbinding gestaan met de Vecht. Er is van tijd tot tijd dan ook wat klei en zand in die meren terechtgekomen.

De oude ondergrond van het Vechtplassengebied

- 1 gebied waar het oppervlak van de pleistocene (gestuwde) afzettingen boven NAP is gelegen
- 2 dieptelijne (bij het cijfer die van zeven meter beneden NAP)
- 3 rivier, bij het cijfer De Vecht,
- 4 de IJsselmeerkust
- 5 rand van de voornaamste plas- en moerasgebieden
- b droogmakerij de Béthunepolder (1863)
- h droogmakerij de Horstermeer (1882)

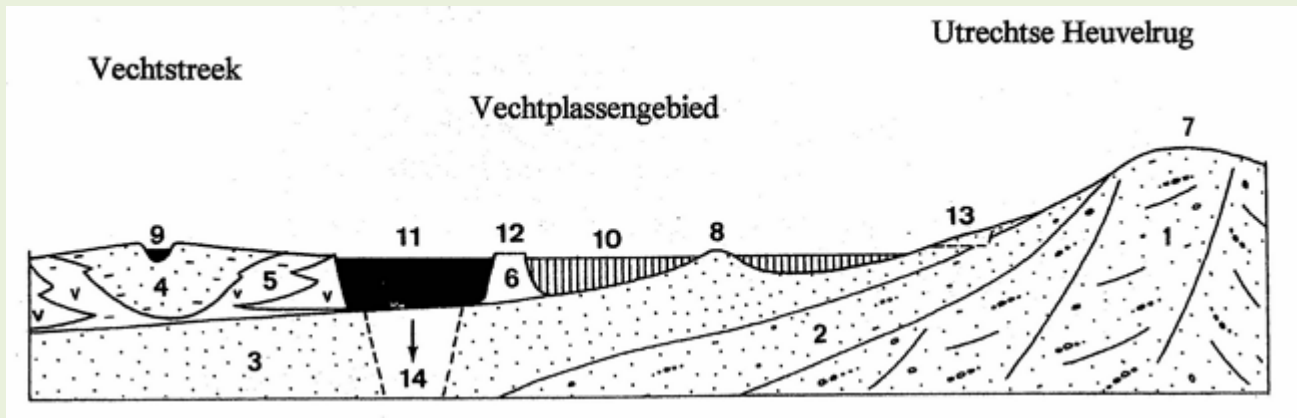
U De oude stad Utrecht
 Gebieden waar de oude ondergrond de afgelopen decennia tot op grote diepte werd ontzand zijn aangeduid met een ster.

Het kaartje informeert ons onder meer over de diepte waarop de geofenomenen van het ijstijdvak worden aangetroffen. Daarbij werd het door jongere afzettingen bedekt geraakte reliëf ervan met isobathen in meters beneden NAP weergegeven. Hierdoor blijkt de diepte in het uiterste noordwesten van het afgebeelde gebied zelfs ongeveer 11 meter te bedragen.

Westelijk van het Gooi toont het begraven reliëf ons vooral een stuwwallenlandschap, waar een brede vallei enkele ruggen scheidt.

Bij het Gooi ontstonden het Naarder- en Horstermeer in gebieden die aan het eind van de laatste ijstijd relatief laag waren gelegen.

Schematisch profiel van de ondergrond van het Vechtplassengebied

1. gedurende de (als Saalien bekende) voorlaatste koude tijd van het geologisch verleden door Scandinavisch landijs opgestuwde, overwegend grove grindrijke afzettingen,
2. door smeltwater van dit landijs neergelegde grindhoudende zandige afzettingen,
3. eveneens zandige, doch grindarme (smelt)water- en windafzettingen uit de (als Weichselien bekende) laatste koude tijd van het geologisch verleden,
4. vrij recente, deels enigszins zandige Vechtafzettingen
5. slibhoudend bosveen,
6. mosveen,
7. uit de voorlaatste ijstijd stammende stuwwal van het Gooi,
8. zandrug uit de laatste ijstijd,
9. stroomrug met door oeverwallen geflankeerde Vecht
10. complexen legakkers, min of meer verlande petgaten
11. grote ontveningsplas,
12. niet ontveende zône van een lintdorp
13. lokaal bij 's Graveland aanwezig afgezand terrein,
14. door ontzanding verdiepte plasgedeelte.

Het schema laat zien dat Scandinavisch landijs en smeltwater ervan in de voorlaatste koude tijd van het geologisch verleden de Utrechtse Heuvelrug formeerden en zowel ijs- of sneeuws meltwater als de wind in de laatste koude tijd een mantel zandige afzettingen neerlegden.

Uit de tekening blijkt voorts, dat nadien de Vecht voor rivierafzettingen en de levende natuur voor veen zorgde, maar het laatste door toedoen van de mens weer grotendeels verdween.

Waarom de ondertitel van deze brochure luidt: Waar veen verscheen en verdween.

De invloed van de mens op de geologische ontwikkeling

Het zegge- en mosveen bleek tot turf gedroogd een zeer geschikte brandstof. Vooral na de Middeleeuwen is het dan ook op grote schaal weggegraven en weggebaggerd.

De uitvening van het doorgaans al enkele eeuwen tevoren in complexen (vrijwel) evenwijdige, strookvormige kavels verdeelde land volgde de percelering. Daarbij werd het voor gebruik als brandstof bestemde veen te drogen gelegd. Dat gebeurde op in de lengterichting van de percelen uitgespaarde stroken land, die legakkers worden genoemd.

Door de uitvening van de langgerekte kavels ontstonden rechthoekige plassen die bekend zijn als trek- of petgaten. Wanneer de legakkers door golfslag verdwenen, groeiden deze gaten aaneen tot grotere plassen.

In de vorige eeuw zijn zowel een complex kunstmatige veenplassen als het Horstermeer drooggelegd, waardoor de ondergrond van het veen er thans weer aan of bij de oppervlakte ligt. Sommige van de overgebleven plassen gingen dichtgroeien. De veenvorming werd dan dus na het turfsteken hervat. Vanwege de omstandigheid dat deze veenvorming in tamelijk voedselrijk grondwater optreedt, spelen hierbij nu echter andere planten een rol dan toen de mens het gebied in gebruik nam. De gebieden bij de zandgronden vertonen daarbij andermaal een afwijkend beeld, doordat het hier toevloeiende kwelwater tamelijk voedselarm, ijzerrijk en 's zomers relatief koud is.

De ontginningen voor agrarisch grondgebruik

Lintdorpen en blokken lange strookvormige kavels getuigen ervan

Zoals we in het voorgaande reeds zagen bestaat de bodem van het Vechtplassengebied grotendeels uit laag(gelegen)veen. De streek vertoont dan ook het voor de laagveengebieden karakteristieke beeld. Kenmerkend daarvoor zijn een agrarische lintbebouwing en zich vandaar uitstreckende, door lage, zogenaamde landscheidingskaden omgeven complexen grote strookvormige kavels, die door sloten van elkaar werden gescheiden. De lintdorpen markeerden de verreepte kavelcomplexen met lage kaden. Vele daarvan zouden zuwe worden gedoopt.

In het Vechtplassengebied staan de boerderijen langs overwegend rechte wegen of een combinatie van een weg en gegraven wetering. De weteringen werden vooral in de door dikkere veenlagen gekenmerkte vochtiger delen van het Vechtplassengebied gegraven.

De lintdorpen van het Vechtplassengebied zijn Ankeveen, Kortenhoef, Oud en Nieuw Loosdrecht, Boomhoek, Muijeveld, Breukeleveen, Tienhoven, Dwarsdijk, Oud Maarsseveen, Maarsseveen, Molenpolder en Westbroek.

Het cultuurlandschap van de laagveengebieden dankt zijn karakteristieke kenmerken aan het feit, dat de ingebruikneming van het land, die in de Middeleeuwen plaatsvond en door de toenmalige geestelijke of adellijke overheid werd geregeld, er steeds op ongeveer dezelfde wijze gebeurde.

Bij de begrenzing van een complex kavels moest vaak rekening worden gehouden met de aanwezigheid van natuurlijke hindernissen, belangen van naburige dorpsgemeenschappen of reeds uitgegeven land. De beschreven wijze van landuitgifte bemoeilijkte dan een rechtvaardige verdeling van de voor ontginning gereserveerde gronden. Om deze eerlijke verdeling in zo'n situatie toch mogelijk te maken, liet men de kavelgrenzen veelal con- of divergeren, dan wel vanaf bepaalde punten met een knik of bocht van richting veranderen, wat ook in het Vechtplassengebied gebeurde.

Bijzondere landschapsstructuren

Anders dan gewoonlijk in laaggelegen streken met een veenbodem het geval was, werden de strookvormige kavels in en bij het zuidelijk deel van het Vechtplassengebied uiteindelijk kilometers lang. De afstand die de boeren naar het uiteinde van hun kavels moesten afleggen werd dan steeds groter, wat uiteraard steeds bezwaarlijker zou worden. Sommige boerderijen zijn daarom later achterwaarts verplaatst, waarbij de bestaande dorpen gedeeltelijk werden verlaten. De boerderijen zijn dan veelal over ongeveer dezelfde afstand opgeschoven, zodat er gemakkelijk een nieuwe weg en wetering langs kon worden aangelegd.

Behalve enkele nederzettingen van het zuidelijk Vechtplassengebied zijn mogelijk ook Ankeveen en het Moleneind van Kortenhoef verplaatste lintdorpen. Volgens sommige onderzoekers zouden ze namelijk oorspronkelijk respectievelijk aan de Oude Goochdijk en Kleizuwe hebben gelegen en dus enige kilometers in de richting van het Gooi zijn opgeschoven.

Met een vroeger andere ligging van de provinciegrens houdt verband, dat het dorpsgebied van Ankeveen uit twee afzonderlijke gedeelten bestaat. Ze zijn van elkaar gescheiden door een kade, die in de lengterichting van de strookvormige kavels loopt.

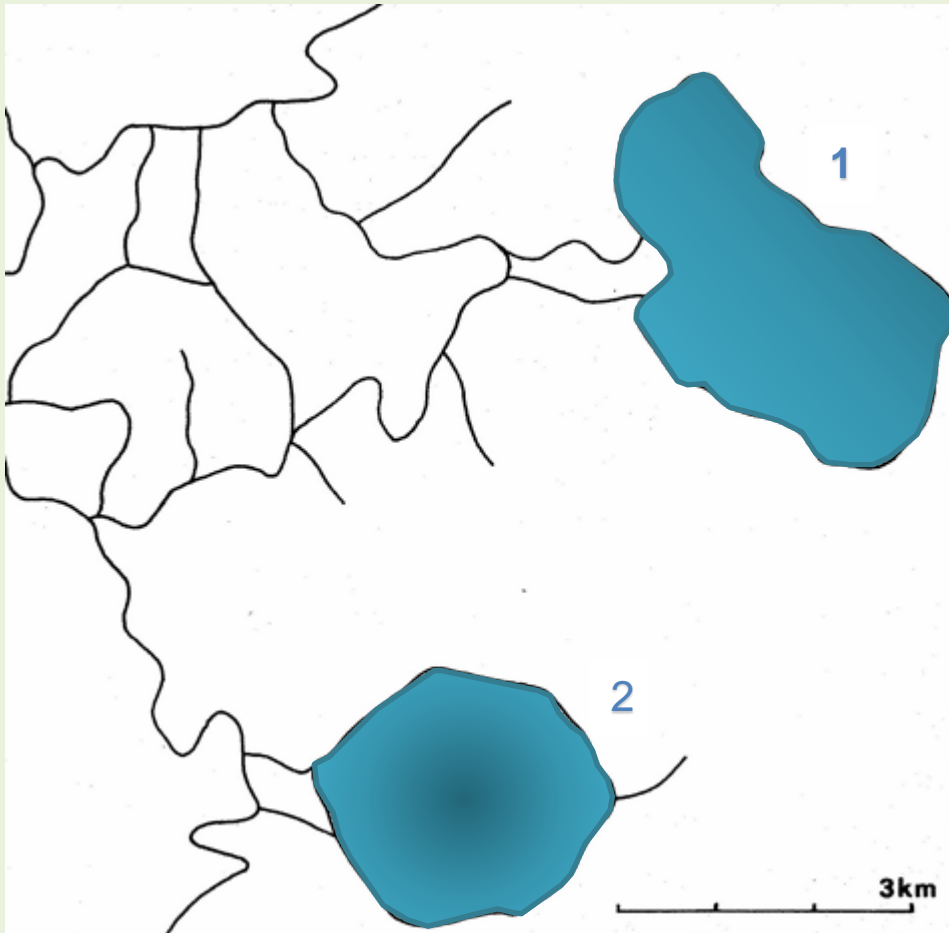
Omstreeks 1300 werden tien kavels van het oostelijk van Blauwkapel gelegen Herverskop als "Domproostengerecht" afgescheiden en geleidelijk tot de Hollandse Rading verlengd. Westelijk van het Domproostengerecht liggen enkele polders, waarin Westbroek de voornaamste nederzetting is. Terwijl de kavels van het Domproostengerecht ongeveer in noordnoordoostelijke richting werden aangelegd strekken die van de westelijker gelegen polders zich wat meer in noordoostelijke richting uit. Daarbij lopen de oostelijke kavels van deze polders dood tegen die van Domproostengerecht, waarvan het grondgebied dus kennelijk eerder werd ontgonnen.

Hoewel het cultuurland van het Domproostengerecht althans gedeeltelijk ouder is dan dat van Westbroek, moet het laatste weer eerder in gebruik zijn genomen dan dat van Tienhoven-Dwarsdijk. Bij de afgrenzing en verkaveling van het laatst genoemde dorpsgebied moest namelijk duidelijk rekening worden gehouden met de aanwezigheid van het Westbroekse cultuurland. Een en ander blijkt uit het deels noordoostwaarts smaller worden van het dorpsgebied en daarbij naar links knikken of ombuigen van de kavelgrenzen. Na de afgrenzing van het dorpsgebied van Tienhoven bleef bij van Westbroek nog een driehoekig terrein van enkele honderden hectaren over, waar de nederzetting (Oud) Maarsseveen werd gesticht.

Om een rechtvaardige verdeling van de nog voor dit dorp beschikbare gronden te bereiken, werd overeengekomen de kavels er naar de noordoostelijke punt van de driehoek te laten convergeren. Ze eindigen daarbij op enige afstand van die punt.

Nog over een veel grotere oppervlakte dan bij Oud Maarsseveen geren de kavels in het gebied van Nieuw Loosdrecht, dat als een boog om het begin van het riviertje De Drecht heen ligt.

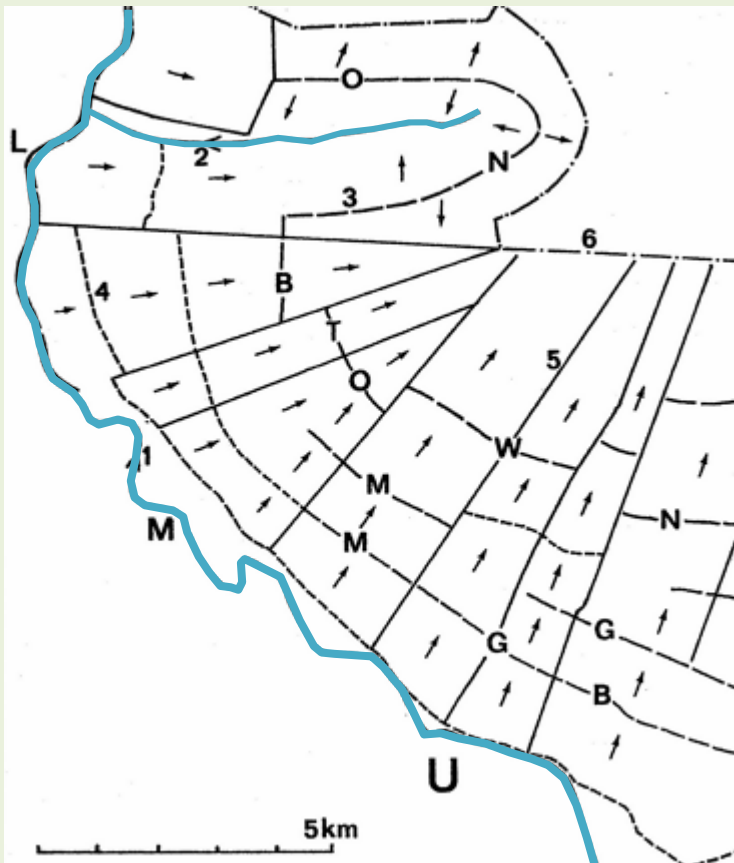
De waterlopen bij de natuurlijke meren in de Middeleeuwen

Omcirkeld: 1 Naardermeer, 2 Horstermeer

In en bij het noordelijk deel van de nabijgelegen Vechtstreek verraadt het patroon van natuurlijke stroombeddingen de invloed van getijden en een ligging op zeeniveau. Het Horstermeer werd in 1882 drooggelegd.

De middeleeuwse ontginning van het zuidelijk plassengebied (volgens Gottschalk 1956)

1. De thans iets anders lopende Vecht,
 2. De thans deels verdwenen Drecht,
 3. lintdorp,
 4. voormalig lintdorp?,
 5. Randen van de kavelcomplexen,
 6. provinciegrens.
- B Blauwkapel (rechtsonder) of Breukeleveen,
 G Gageldijk (rechtsonder-links) of Groenekan (rechtsonder-rechts),
 L Loenen,
 M Maarssen (links), Maarssenveen (midden-onder) of Molenpolder (midden-boven),
 O Oud Loosdrecht (boven) of Oud Maarssenveen (onder),
 T Tienhoven,
 W Westbroek.
 U De oude stad Utrecht.

De pijlen geven aan in welke richting de strookvormige kavels zouden zijn gemarkeerd en ontgonnen. Bij recent onderzoek werd echter ook op enkele andere mogelijkheden gewezen. Daarbij zou het veenstroompje Drecht ook een belangrijke rol als uitvalsbasis van de ontginningen hebben gespeeld. Op het kaartje is te zien dat de richtingen waarin de strookvormige kavels werden geoccupeerd tussen Loenen en Maarssen sterk convergeren. Ook blijkt uit de tekening dat de in gebruikneming van het overwegend venige land tot voorbij Loenen vanuit de er door stevige oeverafzettingen geflankeerde Vecht gebeurde.

De systematische uitveningen

De vervening

Zoals hiervoor reeds uiteen werd gezet dankt het Vechtplassengebied zijn waterrijkdom aan het feit, dat er veel veen voor de brandstofvoorziening werd gebruikt.

Aanvankelijk zou alleen het vlak bij de oppervlakte aanwezige veen worden weggegraven. Na de Middeleeuwen kon met behulp van baggerbeugels echter aanmerkelijk dieper worden ontveend. Die werkwijze werd bekend als *slagturven*.

Bij de ontgrondingen werden in de lengterichting van de kavels legakkers uitgespaard, waarop het gebaggerde veen kon drogen. Deze werkwijze hield verband met een aantal voorschriften. Met de uitvaardiging ervan is getracht te voorkomen dat grote aaneengesloten wateroppervlakten met een sterke golfslag zouden ontstaan.

De beperkende bepalingen, waaraan de vervening was onderworpen, zijn nogal eens ontdoken. Het is dan ook geen wonder, dat plaatselijk toch grote plassen voorkomen. Ze vormen een enorm complex, dat vooral bekend zou worden als de Loosdrechtse Plassen.

Door de ontveningen verloren Ankeveen, Kortenhoef, Oud Loosdrecht, Boomhoek, Muijveld, Breukeleveen, Tienhoven, Maarsseveen en Molenpolder vrijwel al hun cultuurland, waardoor het oorspronkelijk agrarisch bedrijf er vrijwel niet meer mogelijk bleef. Wel kon er dan bijvoorbeeld nog riet gesneden of visserij beoefend worden. Dergelijke activiteiten boden echter slechts aan weinigen een redelijk bestaan. Op wat langere termijn gezien impliceerden de verveningen dus een verarming van de streek.

Het polderland tussen het natuurlijke Naardermeer en de door turfwinning ontstane Ankeveense Plassen wordt tegenwoordig gesneden door een drukke provinciale weg. Die bleek voor allerlei diersoorten een onneembare barrière. In verband hiermee werd in 2012 besloten de weg over enige afstand over een tweetal nieuwe viaducten te leiden en daaronder een passage voor de natte natuur te realiseren. De uitvoering van het plan werd in 2017 voltooid.

Ongeveer tegelijkertijd werd de provinciale weg voorzien van een rotonde en kregen fietsers een vrijliggend rijwielpad dat via een brug de 's Gravelandse Vaart kruist.

Enkele droogmakerijen

Slechts weinig plassen weer verpolderd

In de loop van de 16e eeuw zou worden begonnen met de drooglegging van de in onze laaggelegen veengebieden aanwezige natuurlijke meren en kunstmatige plassen. Sedertdien maakte een groot deel ervan plaats voor diep gelegen polders, die als agrarisch cultuurland in gebruik werden genomen.

Er zijn echter enkele streken waar de transformatie van de laagveenplassen en -moerassen in "dieppolders" van betrekkelijk weinig betekenis bleef. De voornaamste oorzaak hiervan was dat de bodem van de meren en plassen niet overal even geschikt bleek voor de landbouw. Een en ander was bijvoorbeeld het geval wanneer door de droogmaking voedselarme zandgronden, slappe klei of veenresten aan de oppervlakte kwamen te liggen. Bovendien werd bij hooggelegen zandgronden en de voormalige Zuiderzee veel hinder ondervonden van kwel. Deze trad vooral op als in de bodem geen ondoorlatende laag voorkwam, die de opwaartse druk van het water weerstond.

Tot de streken waar de droogmaking van de laagveenmoerassen en -plassen uit agrarisch oogpunt niet erg aantrekkelijk was, behoorde ook het plassengebied ten oosten van de Vecht. De belangrijkste oorzaken waren hier de aanwezigheid van onvruchtbare zandgronden met veenresten en de sterke kwel vanuit het Gooi en de vroegere Zuiderzee.

In verband met het geringe animo het Vechtplassengebied tot agrarisch cultuurland om te vormen, vinden we er nu maar twee droogmakerijen. Het zijn de in het jaar 1882 gereedgekomen Horstermeer noordwestelijk van Kortenhoef en de van 1863 daterende Béthunepolder westzuidwestelijk van Tienhoven. De eerste kwam voort uit het 620 hectaren grote natuurlijke meer van die naam, terwijl de Béthunepolder vroeger een complex kunstmatige plassen van ongeveer 520 hectaren was.

De deels iets geaccidenteerde bodem van de Horstermeer ligt over het algemeen nog geen drie meter beneden NAP. Die van de evenmin geheel vlakke Béthunepolder op de meeste plaatsen echter enkele decimeters onder dat niveau.

Van de gebieden bij de droogmakerijen kwam het oppervlak als gevolg van klink en oxidatie van ontwaterd veen ongeveer een meter beneden NAP te liggen. De relatieve diepte van de beide droogmakerijen bedraagt dus zo'n twee à drie meter.

Karakteristiek voor de droogmakerijen van ons land zijn rechte wegen en door sloten van elkaar gescheiden rechthoekige kavels.

Waar het land alleen voldoende droog gehouden kon worden als men het bodemwater via een groot aantal sloten liet afvloeien, zijn die rechthoekige kavels maar smal en dus strookvormig. Het laatste is ook oostelijk van de Vecht het geval, waar veel strookvormige percelen van de Horstermeer zelfs zeer smal werden gemaakt. In de Horstermeer ontstond langs een van de wegen over grote lengte een dichte agrarische lintbebouwing, wat voor een droogmakerij vrijwel uniek is. Onder meer vanwege de kwel zijn enkele delen van de beide droogmakerijen niet (meer) als agrarisch cultuurland in gebruik en kan de natuur er weer in zekere zin haar gang gaan. Hierdoor ontstonden zelfs hier en daar loofbosjes. Beide dieppolders ondergaan thans een herinrichting, waarmee vooral wordt beoogd er de (natte) natuur betere toekomstperspectieven te bieden. In de twee volgende paragrafen wordt nog wat meer in detail gerapporteerd over de geschiedenis en herinrichting van de beide dieppolders.

De geschiedenis en herinrichting van de Horstermeerpolder

De 616 ha occuperende, vrijwel ronde Horstermeerpolder is een pal ten oosten van de Utrechts-Noord Hollandse Vecht gelegen ondiepe droogmakerij. Net als de bebouwd geraakte Bijlmermeerpolder en de weer onder water staande voormalige Naardermeerpolder was ze vóór de drooglegging een natuurlijk meer.

De Horstermeerpolder wordt aan de noord-, oost- en zuidzijde respectievelijk bij Ankeveen, Kortenhoef en Vreeland omgeven door complexen plaatselijk verlande plassen die hun ontstaan primair danken aan kavelgewijze uitveningen. Het Horstermeer werd tweemaal drooggelegd. Door de droogleggingen zouden aan de kant van het Gooi plaatselijk pleistocene (wind)zanden aan of dicht onder de oppervlakte komen te liggen. Elders kwamen venige gronden te voorschijn, terwijl de drooglegging het zuidwestelijk deel van de polder via de Vecht aangevoerde klei schonk.

In 1629 werd de Horstermeer voor het eerst drooggelegd. Kweldruk bemoeilijkte er nadien echter agrarisch grondgebruik. In verband hiermee zou de polder later weer worden prijsgegeven aan die kweldruk. Er ontstond toen weer een vrij ondiep meer, waarvan de oeverlanden gaandeweg bioëcologisch interessanter werden.

Het meer zou in 1882 echter opnieuw worden drooggelegd en sindsdien grotendeels agrarisch geëxploiteerd worden. De bebouwing concentreerde zich er vooral langs enkele rechte wegen. Aanvankelijk alleen langs de west-oost lopende Middenweg, die twee vrijwel even grote delen van de polder zou gaan scheiden. Omdat de droogmakerij net als haar voorgangster met een substantiële kweldruk te maken zou krijgen werd het land er fijnmazig verdeeld in door sloten gescheiden strookvormige kavels van slechts veertig meter breed. Hierdoor zou opkwellend water sneller kunnen worden afgevoerd. De kwel genereerde overigens ook een ecotoop dat zeer geschikt bleek voor de teelt van wilgenhakhout. Veel percelen zijn daarom decennia lang geheel of gedeeltelijk als grienden geëxploiteerd.

Omstreeks het midden van de vorige eeuw is in een klein deel van de polder gepoogd de agrarische waarde van het cultuurland te vergroten door de kavels er te verbreden. Dat sorteerde echter niet het beoogde effect. Onder de verbrede kavels kon het kwelwater namelijk tot een hoger niveau opwellen dan elders. Op sommige van de verbrede kavels werd het agrarisch grondgebruik daarom zelfs beëindigd. De vegetatie ging er dan verruigen, waarna zelfs struwelen of bosjes ontstonden. In zo'n verwilderd gebied werd een station voor regionale radiocommunicatie via korte golfzenders gebouwd. Het wordt thans niet meer als zodanig gebruikt.

Tegen het eind van de vorige eeuw werd de bevolking van de Horstermeerpolder geconfronteerd met plannen een groot deel van de droogmakerij te gaan gebruiken voor de waterberging. Dat bood ook mogelijkheden er de oppervlakte natte natuur uit te breiden. Zoals te verwachten viel stelde de polderbevolking een en ander niet op prijs. Vooral omdat na uitvoering van de plannen geregeld overlast van steekmuggen en knutten zou moeten worden gevreesd. Een bewonersorganisatie trachtte daarom die uitvoering te voorkomen. Gelukkig bleek later dat de geplande waterberging niet nodig was. En daarom ook de uitbreiding van de oppervlakte natte natuur grotendeels zou worden geschrapt. Er moet echter nog wel rekening worden gehouden met sommige richtlijnen van het Europese natuurbesluit. In het kader daarvan zou voor bedreigde soorten van de natte natuur bepaalde ecotopen daarvan ook in het oostelijk Vechtplassen gebied wat grotere aaneengesloten oppervlakten moeten worden geboden dan er thans voorkomen.

De geschiedenis en herinrichting van de Bethunepolder

De op ruim vijf vierkante kilometer beslagleggende Bethunepolder is een vrij jonge droogmakerij van het Vechtplassengebied. Aan de zuidwestkant wordt hij begrensd door het deels op de stroomrug van de Vecht gelegen polderland bij de Vecht.

Noordoostwaarts reikt de polder tot de lintdorpen Tienhoven en Oud Maarsseveen. Het maaiveld van de droogmakerij ligt bijna drie meter lager dan dat van de omringende polders en daardoor een kleine vier meter beneden NAP. De dieppolder ontstond door het droogleggen van een grote ontveningsplas uit de 18de en 19de eeuw. Die drooglegging vond tegen het eind van de 19de eeuw al een keer plaats. De naam van de polder herinnert er aan dat Markies De Bethune daar opdracht voor gaf. Door het leegmalen van de ontveningsplas kwamen dekzanden uit de laatste ijstijd aan de oppervlakte te liggen. Via die dekzanden werd en wordt de droogmakerij rijkelijk voorzien van schoon grondwater uit de Utrechtse Heuvelrug. Om de bodem van de nieuwe dieppolder te kunnen bewerken moest dan ook geregeld veel kwelwater worden weggemalen. Dat noopte Markies De Bethune de polder in 1900 op te geven.

Hierna werd het gebied door een andere ontginning drooggelegd. Die tweede drooglegging zou succesvoller zijn doordat de gemeente Amsterdam nu een groot deel van het kwelwater ging wegpompen. Het bleek namelijk zeer geschikt voor de drinkwatervoorziening van de stad Amsterdam. Om de nieuwe droogmakerij als agrarisch cultuurland te kunnen gaan exploiteren werd de dieppolder ontsloten door een wijdmazig rechthoekig net van kaarsrechte wegen.

De hoofdontsluiting werd de westzuidwest-oostnoordoost lopende Middenweg. Zoals de naam ervan al suggereert loopt hij vrijwel middendoor de polder. Bij de polderwegen verrezen een aantal boerderijen.

Tussen de ontsluitingen van de polder is het land verdeeld in grote, over het algemeen vierkante hoofdkavels. Dit gebeurde zodanig dat de sloten die ze zouden gaan scheiden, in elkaars verlengde kwamen te liggen. Aldus ontstond een dambordpatroon.

De grote kavels zijn zelf weer verdeeld in strookvormige percelen. Hoewel de tweede ontginning succesvoller was dan die van Markies De Bethune zou toch niet al het land van de droogmakerij permanent als cultuurland geëxploiteerd gaan worden. Met name op de laagst gelegen kavels mocht daarom na korte of langere tijd de natuur weer haar gang gaan. Als gevolg hiervan ontstonden er moerasbossen. De poldernatuur vinden we vooral in het noordwesten van de droogmakerij, dat namelijk het laagst ligt.

Al jaren wordt er naar gestreefd de levende natuur van de Vechtstreek, het Vechtplassengebied en het Gooi betere toekomstperspectieven te bieden. Daaraan zou ook de Bethunepolder een bijdrage moeten gaan leveren. Niet in de laatste plaats omdat het agrarisch grondgebruik er via zijn invloed op het waterbeheer verdroging van nabijgelegen natuurgebieden in de hand werkt. In 2013 is overeenstemming bereikt over de wijze waarop de natuur van de streek in de Bethunepolder zal worden ondersteund. Dit betekent echter wel dat er van de agrarische bedrijven slechts twee over blijven. Die zullen ook een bijdrage gaan leveren aan het beheer van de nieuwe natuur.

Het overgebleven waterland

Van de vele overgebleven plassen is de vorm voortdurend veranderd. Een belangrijke rol speelden hierbij afslag en verlandingsprocessen. Vooral bij Loosdrecht onderging het plassenlandschap tevens veranderingen doordat sommige legakkers later ook zouden worden weggegraven of verlande trekpaten werden uitgeveend. Het in de trekpaten gevormde veen bleek echter niet erg geschikt voor de turffabricage.

Van de wateren die uitgroeiden gingen de Loosdrechtse Plassen een aaneengesloten geheel van verscheidene vierkante kilometers vormen, waar van het vroegere land op de meeste plaatsen slechts kleine eilandjes overbleven. Door de aanwezigheid van de eilandjes toont de landschapsstructuur ons er nog wel de ligging van de complexen trekpaten, waaruit de grote watervlakte ontstond. Die voormalige complexen trekpaten worden afzonderlijk tegenwoordig onderscheiden als de Eerste, Tweede, Derde, Vierde en Vijfde Plas. Alleen in het zuidwestelijk deel van de Loosdrechtse Plassen bleef nog een groot complex trekpaten en legakkers over.

Behalve de Loosdrechtse Plassen kregen onder meer ook de erbij gelegen Wijde Blik, Loenderveense Plas en Breukeleveense of Stille Plas een grote omvang. Hun gezamenlijke oppervlakte wijkt daarbij slechts weinig af van die welke door de Loosdrechtse Plassen wordt ingenomen.

In verband met de waterwinning is een deel van de Loenderveense Plas omgeven door een afzonderlijke kade.

Zandwinning

De afgelopen decennia is de vorming van de grote plassen in de hand gewerkt door zandwinning. Deze vond plaats in het gebied van de Spiegel- en Blijkpolder, Wijde Blok en Maarsseveense Plassen. De zandwinning uit de Wijde Blok begon al in 1934.

Waar zand uit de plas- en moerasgebieden werd gehaald komen thans plaatselijk waterdiepten van enkele tientallen meters voor en is geen verlanding meer mogelijk.

Van de zandwinningen verdienen die uit de Maarsseveense Plassen nog even onze afzonderlijke aandacht. Bij deze hoofdzakelijk voor de aanleg van de Utrechtse wijk Overvecht uitgevoerde ontgrondingen werd namelijk vruchtbare modder uit de bodem van de plassen naar nabijgelegen uitgeveende terreinen gebracht om ze te voorzien van een nieuwe laag teelaarde en zo de agrarisch bestaansmogelijkheden in het gebied te vergroten.

De Naardermeer

Een moeras- en watergebied, dat wel een zeer merkwaardige geschiedenis achter de rug heeft, is het Naardermeer. Het werd namelijk tweemaal drooggelegd en vervolgens weer aan het water prijsgegeven.

Van 1623 tot 1629 is het Naardermeer voor het eerst drooggelegd, waarbij gebruik werd gemaakt van windmolens. De eerste inundatie vond al vrijwel onmiddellijk daarna plaats. Om Amsterdam beter te beschermen tegen een mogelijk Spaans beleg.

Met behulp van een speciaal daarvoor gebouwd stoomgemaal zou het Naardermeer in de tachtiger jaren van de 19de eeuw voor de tweede maal in land worden veranderd. De oude zandondergrond bleek echter onvruchtbaar, terwijl de kwel uit de toenmalige Zuiderzee en het Gooi de bemaling onevenredig duur maakte. Al in 1886 werd daarom besloten de polder andermaal aan het water prijs te geven.

In het meer dat zich daarop weer kon vormen, ging een interessante successie van verlandingsvegetaties optreden, waarbij zelfs broekwouden ontstonden. In 1904 door het gemeentebestuur van Amsterdam opgevatte plannen om het meer vol te storten met huisvuil leidden dan ook tot heftige protesten. Bovendien vormden ze een jaar later de aanleiding tot de oprichting van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. Deze vereniging kocht in 1906 een groot deel van het Naardermeergebied, dat zo de eerste bezitting van de organisatie werd. Later zijn ook de overige delen van de voormalige droogmakerij door "Natuurmonumenten" opgekocht. Dankzij deze aankopen kunnen wij de interessante verlandingsvegetatie in het gebied van de vroegere Naardermeerpolder ook heden nog bestuderen. Wie snel een globaal beeld van deze begroeiing wil krijgen moet eens per trein van Bussum naar Weesp rijden. Men spoort dan over een dijk dwars door het natuurreserveat heen. Duidelijk is te zien dat de verlanding langs de meeroevers begon en nogal sterk werd beïnvloed door de destijds bij de drooglegging gecreëerde sloten, wetingen en kaden.

De herverlanding en levende natuur van het gebied

Microklimaat beïnvloedde de organogene verlanding

Wanneer we het hiervoor reeds enkele malen genoemde verlandingsproces nu eens nader bestuderen, blijken zowel de mate waarin het optreedt als de aard ervan sterk af te hangen van het microklimaat, dat op de grote plassen nogal winderig en elders rustiger is.

De winderige plaatsen vinden we vooral aan de noord- en oostzijde van de grote plassen, waar de in ons land overheersende en relatief sterke zuidwestelijke winden de langste weg over een open water hebben afgelegd.

Op de winderige plaatsen is een sterke golfslag mogelijk, waartegen bepaalde plantensoorten niet goed bestand zijn. Bovendien worden op het water drijvende plantenresten er geregeld door de wind verplaatst.

Waar het winderig is, wordt het water ook sterk tegen de oevers opgestuwd, wat leidt tot een onderstroom over de bodem van de meren en plassen, die het hoofdzakelijk van organische oorsprong zijnde fijne slijk in het water belet om te bezinken en zo verhindert, dat er op de bodem een dikke laag modder ontstaat.

De op het water drijvende plantenresten kunnen, wanneer zij in rustiger water terecht komen, voor een deel niet meer door de wind worden verplaatst, zodat zij zich daar gaan ophopen tot

samenhangende massa's. Bovendien bezinken hier veel van de in het water zwevende fijne bestanddelen. De lokale verschillen in winderigheid van het plassenmilieu leidden al met al dus tot een opmerkelijke milieudifferentiatie.

De plantengroei bij het begin van de verlanding

Waar het water nog meer dan anderhalve meter diep is, leven alleen ondergedoken waterplanten als het bronmos, gedoemd hoornblad en kranswieren. Wanneer de waterdiepte minder dan anderhalve meter bedraagt ontstaan gunstige levensomstandigheden voor waterplanten met drijvende bladeren. Dergelijke planten zijn onder andere het drijvend fonteinkruid, de waterlelie, gele plomp en kikkerbeet. Als de plasbodem hoogstens (nog) drie à vier decimeter onder de wateroppervlakte ligt, gaan zich vanaf de oevers moerasplanten uitbreiden. Tot deze moerasplanten behoren de kleine lisdodde en het riet.

Welke van de drijvende water- en moerasplanten zullen verschijnen, wordt direct of indirect ook sterk bepaald door het microklimaat. Zo vinden we de gele plomp in de meer door de wind en hiermee verband houdende golfslag beïnvloede delen van de plassen, terwijl de waterlelie en het drijvend fonteinkruid juist in een rustiger milieu worden aangetroffen.

Wanneer het milieu door de ontwikkeling van de begroeiing nog rustiger is geworden kunnen er zich zeer kwetsbare planten gaan vestigen en gaan andere soorten fonteinkruid met bepaalde soorten zwevend of drijvend kroos deel uitmaken van de flora.

De plantengroei bij de verdere verlanding

Bij het voortgaan van de verlanding verschijnen de mattenbies en dicht bij de oever de kleine lisdodde en het riet. Tussen deze soorten vestigen zich de grote boterbloem, waterzuring, grote egelskop, grote waterweegbree, grote en kleine watereppe, gele lis, zwanenbloem en het watertorkruid, pijlkruid, rietgras en liesgras. Het laatste domineert in vuil water waar het wordt vergezeld door waterpeper en tandzaad.

In de rustige delen van de plassen waar veel rottings slik bezinkt en dientengevolge modderige oevermilieus ontstonden, vinden we de krabbenscheer, stijve waterranonkel en het vleesetende blaasjeskruid.

Van de krabbenscheergemeenschap maken veelal het zeer algemene ongedoemd hoornblad en de kikkerbeet deel uit. De kikkerbeet verschijnt bij de verlanding iets later dan de krabbenscheer, maar handhaaft zich anderzijds wat langer.

In de krabbenscheergemeenschap komen ook enkele kroos- en levermossoorten voor.

Anders dan op winderige plaatsen met een sterke golfslag speelt de mattenbies bij de verdere verlanding van beschutte modderige plasgedeelten slechts een bescheiden rol, terwijl riet er zich aanvankelijk helemaal niet kan ontplooiën. In plaats hiervan zien wij aan de lizijde van de plassen weke drijvende massa's plantenresten, zogenaamde drijftillen ontstaan, waarop zich tal van soorten vestigen. Hiertoe behoren meestal de waterscheerling en cyperzegge.

Onder normale omstandigheden worden de drijftillen geleidelijk dikker. De waterscheerling-cyperzegge-associatie maakt dan plaats voor een soortenarmere pluimzeggegemeenschap, waarin nu ook het eerst bij de verlanding van de beschutte wateren niet optredende riet voorkomt.

Karakteristiek voor oevers met steil aflopende kanten is het veelvuldig tegelijk voorkomen van de kalmoes en gele lis. In 1963 is deze associatie in het gebied van de Hollands-Ankeveense Plassen voor het eerst beschreven.

Invloed van kwelwater

Met het laagveengebied van Noordwest Overijssel heeft het Vechtplassengebied gemeen dat er plekken voorkomen waar water toevloei uit hoger gelegen zandgronden. Behalve voedselarm is dit kwelwater rijk aan ijzerverbindingen, die de in het water opgeloste fosfaten binden en neerslaan.

In het ondiepe water van het kwelmilieu vallen met name de waterviolier en het kransvederkruid op, terwijl bij de verdere verlanding de holpijp, padderus en galigaan een belangrijke rol spelen.

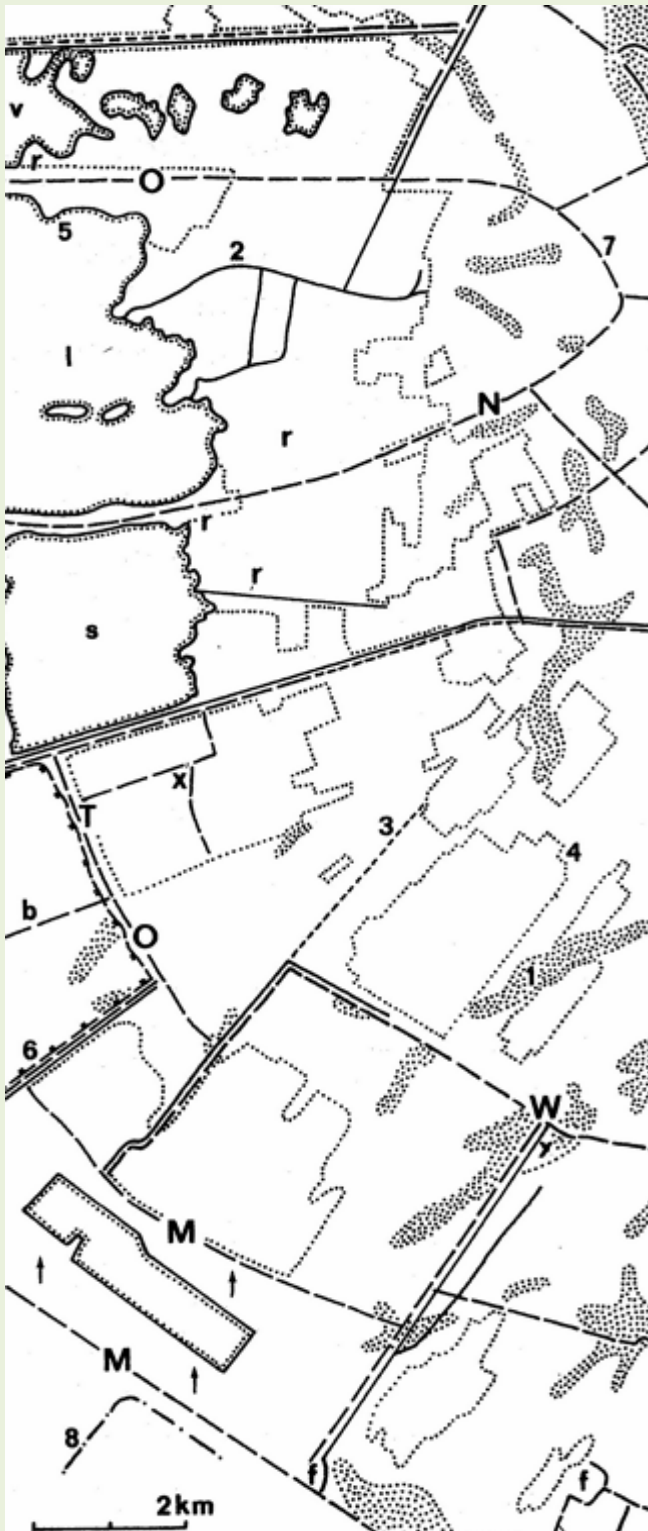
De verlanding leidt in het kwelwatermilieu tot het ontstaan van veenbodems, die bij het betreden in een golvende beweging geraken en trilvenen worden genoemd. Kenmerkend voor deze trilvenen is onder andere de ronde zegge, die wordt vergezeld door twee zeldzame planten, namelijk het slank wollegras en de groenknolorchis (sturmia), terwijl bijvoorbeeld ook het moeraskartelblad en een groot aantal mossoorten in dit milieu voorkomen.

De plantengemeenschap van het trilveen behoort met die van het kalkrijke duinberkenbos tot de soortenrijkste van ons land. Er kunnen zelfs op een kleine oppervlakte meer dan zeventig soorten in worden aangetroffen.

Naarmate de trilvenen verouderen wordt de bodem ervan zuurder. De vegetatie van het trilveen krijgt dan meer het karakter van een veenmosrijke rietbegroeiing.

Het botanisch belangrijkste kwelwatermilieu is het Hol te Kortenhoef, waar in verband met de aanwezigheid van zandruggen aan of bij de oppervlakte plaatselijk slechts ondiep werd verveend en de toevloed van water ook relatief sterk is.

Het zuidoostelijk deel van het Vechtplassengebied

- 1 Lage zandige rug uit de laatste ijstijd
- 2 Natuurlijke waterloop of gegraven wetering (bij het cijfer het veenstroompje De Drecht),
- 3 Landscheidingskade,
- 4 Rand van een waterrijk moeras,
- 5 Rand van een vrijwel geheel door water ingenomen gebied,
- 6 Rand van een droogmakerij (dieppolder),
- 7 Verharde weg,
- 8 Rand van de bebouwde kom van Hilversum (boven) of Utrecht (onder).

- b Droogmakerij de Béthunepolder,
 f Voormalig fort,
 l Loosdrechtse Plassen,
 r Verbliffsrecreatieterrein,
 s Stille of Breukeleveense Plas,
 v Vuntus,
 x Antieke windmolen,

- M Maarsseveen (onder) of Molenpolder,
 N Nieuw Loosdrecht,
 O Oud Loosdrecht (boven) of Oud Maarsseveen,
 T Tienhoven,
 W Westbroek,
 ↑ Opgehoogd terrein.

De grotere plassen ontstonden vooral in het (noord)westen van het afgebeelde gebied waar wat dieper kon worden ontveend. Verder naar het oosten liggen de uitgeveende terreinen tussen ruggen van de oude zandondergrond.

De plantengroei na de verlanding

Wanneer bij de verlanding eenmaal stevige pluimzeggedrijftillen zijn ontstaan ontwikkelt zich van nature spoedig een elzenbroekbos. Dit kan als de bodem nog geruime tijd vochtig blijft soortenrijk worden. In zulke elzenbroekbossen groeien de bitterzoet, hop, haagwinde, smeewortel en zwarte bes.

Intussen wordt de bodem gaandeweg wat steviger en droger. Er vestigen zich dan geleidelijk aan de zomereik, lijsterbes en eenstijlige meidoorn, terwijl het aantal soorten kruiden gaat verminderen.

Waar de vegetatie geïsoleerd raakt van het voedselrijke grondwater verarmt en verzuurt de bodem en kan de zachte berk een belangrijk bestanddeel van de vegetatie gaan vormen. De bodem raakt dan meer en meer bedekt met veenmos. We zien dit veenmos-berkenbos onder meer in het noordelijk deel van de Ankeveense Plassen, waar er ook de in het Vechtplassengebied zeer zeldzame elzenzegge wordt aangetroffen.

Op drogere plaatsen wordt het elzenbroekbos al spoedig soortenarm en raakt de bodem soms geheel bedekt met bramen en het sterremos.

Speciale vermelding waard is een bosje met berken en lijsterbessen aan de oostzijde van de Wijde Blik, omdat hierin veel dalkruid voorkomt. Dalkruid is namelijk een plant, die verder vrijwel alleen in de eikenberkenbossen van de zandgrond groeit.

Waar rietcultuur het ontstaan van broekbos in de weg stond vestigden zich wel enkele voor dat woudmilieu karakteristieke soorten als een moerasvaren, het pluimstruisriet en de haagwinde. Terreinen met een dergelijke begroeiing worden moerasvaren-rietland genoemd.

Naarmate de bodem van het moerasvaren-rietland verder door plantenresten wordt opgehoogd, verliest een steeds groter deel ervan zijn contact met het voedselrijke grondwater. De bodem gaat dan geleidelijk verzuren. Op verzuurd rietland krijgt soms het moerasbos weer een kans. In plaats van de els zijn het nu echter de grauwe wilg, zachte berk, gagel en het sporkehout, die voor het ontstaan van een bosvegetatie zorgdragen.

Waar terreinbeheerders plantenresten of bagger deponeren en laten liggen, is de hierboven beschreven successie niet mogelijk en ontstaat een zogenaamde strooiselruigtegemeenschap van forse planten als de kattenstaart, gewone engelwortel, moeraswolfsmelk, het leverkruid en het harig wilgenroosje.

Het vogelleven

Behalve vanwege hun flora en vegetatie zijn de laagveenmoerassen biologisch vooral waardevol door hun vogelleven. Tot de er veel voorkomende broedvogels behoren de blauwe reiger, het visdiefje, de kokmeeuw, fuut, meerkoet, het waterhoentje, de kleine karekiet en rietzanger. Verder vormen de laagveenmoerassen bij uitstek het domein van minder algemene vogels als het baardmannetje, de aalscholver, purperreiger, roerdomp, het woudaapje, de krooneend, zwarte stern, snor en grote karekiet.

Interessant is de relatie tussen de grootte van de plassen en het voorkomen van bepaalde vogelsoorten. Zo slapen de meeuwen 's winters uitsluitend op de grote plassen. Verder zien we de fuut niet in kleine slootjes en maar betrekkelijk weinig op de grote plassen. De fuut leeft vooral in de petgaten, waar zowel een flinke oppervlakte water beschikbaar is voor het vergaren van voedsel als een naar verhouding grote lengte oevervegetaties om in te nestelen.

Het baardmannetje is de enige Nederlandse vogel die het gehele jaar rietland bewoont. De oeverlanden van het Naardermeer vormen een van zijn voornaamste bolwerken.

De aalscholver is een grote kolonies stichtende vogel die bij ons nestelt in hoog geboomte, dat dan gaandeweg door hem wordt vernield.

In Nederland broedde de aalscholver buiten het Naardermeer lange tijd voornamelijk slechts bij Wanneperveen en in zuidelijk Flevoland. Zijn belangrijkste voedsel vormen vissoorten die vlakbij of op de bodem leven. Meestal halen de aalscholvers die vis uit het water van zo'n drie tot vier meter diepte, zoals dat van het nabije IJsselmeer.

Na het droogvallen van oostelijk Flevoland zijn veel aalscholvers van de kolonie bij Wanneperveen verhuisd naar het Naardermeer.

De evenals de aalscholver in kolonieverband levende purperreiger vist in ondiep stilstaand water, terwijl hij ook zoogdieren, amfibieën en insecten vangt. Waterrijke gebieden zijn voor de voedselvoorziening van de vogel dan ook van grote betekenis.

Behalve in het Naardermeer leeft er een kolonie purperreigers in de Béthunepolder. De grootste Nederlandse kolonie purperreigers vinden we overigens bij Nieuwkoop, dus buiten het Vechtplassengebied.

De weinig talrijke roerdomp broedt bij voorkeur in uitgestrekte rietmoerassen, alwaar hij een nogal solitair bestaan leidt.

Anders dan de roerdomp nestelt het eveneens vrij zeldzame woudaapje voornamelijk in de overgangszônes tussen het open water en de rietvegetaties, waardoor deze miniatuurreeger nogal te lijden heeft van de watersport.

Weer meer in de dichte oevervegetaties broedt de mogelijk pas sedert 1942 in ons land voorkomende, algemener geworden krooneend. Het is een plantenetende duikeend, die zijn voedsel zoekt in helder water met een rijke bodembegroeiing van onder andere kranswieren en fonteinkruiden.

De zwarte stern bouwt haar nest veel op drijvende- en andere waterplanten. Behalve uit vis en kreeftachtigen bestaat het in de onmiddellijke nabijheid van het nest vergaarde voedsel van deze vogel uit insecten en larven.

De snor broedt het liefst in dichte moerasvegetaties boven ondiep water. Zijn voedsel bestaat uit insecten.

Terwijl de snor zich bij voorkeur boven ondiep water ophoudt, doet de grote karekiet dat meestal bij dieper water, waar hij doorgaans fors overjarig riet van grote moerasgebieden bewoont. Zowel door de vervuiling en verstoring van de waterrecreatie als verlandingsprocessen is de grote karekiet sterk in aantal achteruitgegaan. Er wordt thans dan ook naar gestreefd de waterkwaliteit verder te verbeteren en de oppervlakte kragen met overjarig riet uit te breiden.

Speciale vermelding verdient, dat in het Naardermeer jarenlang ook een kolonie lepelaars broedde. Vanwege een sterke groei van de vossenstand week die echter uit naar het waddengebied. De lepelaar zoekt zijn voedsel trouwens liever in ondiep brak of zout water van kustgebieden, waar hoofdzakelijk vis wordt gevangen. Aanwezigheid van grote oppervlakten grasland met ondiepe, visrijke poldersloten is voor hem overigens ook van belang.

Biologische waarde laagveenmoerassen bedreigd

In het recente verleden is de biologische betekenis van de laagveenmoerassen geschaad door zandwinning, die er toe leidde dat de verlandingsvegetaties met het ervoor karakteristieke vogelleven op een aantal plaatsen definitief verdwenen.

Voor het overige worden de flora en fauna voortdurend bedreigd door de recreatie en hiervoor-soms illegaal- getroffen voorzieningen.

Verder is het natuurlijk karakter van het waterland hier en daar ook aangetast door vuilstortingen. We denken dan in het bijzonder aan de grote afvalstortplaatsen oostelijk van Ankeveen en Kortenhoef. Een probleem vormt voorts de-onder meer met de zandwinning, recreatie en vuilstortingen verband houdende- waterverontreiniging, die tal van plantensoorten, waaronder kranswieren en krabbescheer doet verdwijnen. Uit het oogpunt van natuurbehoud is trouwens al evenzeer verontrustend, dat door de waterwinning in het Gooi de kwel van deze streek afnam.

Niet alleen de mens maar ook de natuur zelf dreigt thans de laagveenmoerassen hun huidige wetenschappelijke betekenis te ontnemen. Door het voortschrijden van de verlanding zal de daarbij optredende successie van vegetatietypen tenslotte namelijk geleidelijk verdwijnen. De natuurbeschermingsinstanties streven er bij het beheer van de laagveenmoerassen dan ook wel naar deze verlanding plaatselijk tegen te gaan, waarom bijvoorbeeld soms houtopslag wordt verwijderd of dat er riet gemaaid wordt.

Een niet tot het natuurbeheer te rekenen activiteit van de mens, die de verlanding eveneens temporiseerde, is het 's winters hier en daar plaatsvindende verzamelen van veenmos voor bloemisterijen. Dit verzamelen kan de natuurbescherming dus welkom zijn. Het leidt vaak echter óók tot een sterke verarming van de flora. Een dergelijke verarming is onder meer al eens geconstateerd in de moerasbossen bij de Kortenhoefse Plassen, waar de bodem door het verzamelen van het veenmos hier en daar zelfs vrijwel kaal kon worden.

Bij het Naardermeer hebben de vele daar vliegende vogels hinder van allerlei hoogspanningsleidingen, waar ze nogal eens tegenaan komen. Om met name de aalscholvers en lepelaars voor de botsingen te behoeden, werd in 1972 bij Muiderberg een nieuwe leiding naar Zuidelijk Flevoland over een lengte van ongeveer één kilometer op een geringe hoogte van 20 meter aangebracht.

De boerderijen, oude kerken, molens en forten

Veehouderij beïnvloedde kenmerken hallehuishoeven

Met betrekking tot de boerderijen van het Vechtplassengebied valt op te merken dat ze behoren tot een overwegend in West-, Centraal- en Oost Nederland voorkomende soort, die hallenhuis wordt genoemd. Kenmerkend voor het hallenhuis is dat de woning en (voornaamste) bedrijfsruimte zijn verenigd in één, veelal rechthoekig gebouw. In principe vinden we hierin achter de woning recht onder de nok een deel met zolder, die in de lengterichting van de hoeven aan één of beide zijden wordt geflankeerd door stallen, waarboven zich tasruimten bevinden.

De hallenhuizen van het Utrechts-Hollandse veenweidegebied zijn echter duidelijk aangepast aan de specifieke eisen van de veehouderij, die hier reeds in de 16e eeuw algemeen was.

In de hallenhuizen van de veeboeren behoefde geen graan te worden gedorst en opgeslagen, doch was wel veel ruimte nodig voor stallen. Het bedrijfsgedeelte van de hallenhuizen zou in de veenweidegebieden daarom niet zo hoog worden opgetrokken. Bovendien werden de stallen er slechts van elkaar gescheiden door een smalle voerdeel of voergang. Wanneer in zo'n voergang geen grote wagens konden staan, bouwde men voor de stalling daarvan een afzonderlijke schuur. Traditiegetrouw werd het hooi buiten het bedrijfsgebouw bewaard op een overdekte, als kap- of hooiberg bekende plaats.

Behalve voor het stallen van vee hadden de boeren van de veenweidegebieden veel ruimte nodig om melk en kaas te bewaren. Hiervoor bouwde men grote kelders. De woningen die er bovenop werden gezet nemen daardoor veelal ook een naar verhouding grote oppervlakte in. Ze zijn dan vaak zelfs breder dan het vaak nogal smalle bedrijfsgedeelte. De welvaart, die de veehouderij in de veenweidegebieden met zich meebracht leidde er trouwens toe dat de -mede door hun hoogte bepaalde- totale omvang van de boerderijwoningen eveneens aanzienlijk kon worden. Waar het hooi- en weiland door de ontveningen voor goed verdween, zijn grote boerderijen echter zeldzaam.

Enkele oude kerken en een nieuw kasteel

In het Vechtplassengebied staat alleen nog een oude kerk in Kortenhoef, Nieuw Loosdrecht en Westbroek. De oude kerken van die drie dorpen worden in de tweede helft van de 15e en/of eerste decennia van de 16e eeuw gebouwd, hetgeen betekent dat ze laatgotische stijlkenmerken vertonen. De kerk van Kortenhoef bestaat uit een enkele beuk zonder steunberen en een smaller koor. Van deze kerk werd het schip in circa 1640 grotendeels vernieuwd. Aandacht verdient dat de bij de kerk behorende toren lijkt op die van de oude kerken in Hilversum en Huizen.

De laatgotische kerken te Nieuw Loosdrecht en Westbroek hebben met elkaar gemeen dat de hoofd- en zijbeuken van hun schip onder één dak zijn verenigd.

In het Vechtplassengebied ontbreken oude kastelen. Wel werd aan de oost- of westostrand van het gebied bij Nieuw Loosdrecht in de eerste decennia van de vorige eeuw een imposant kasteelachtig gebouw neergezet. Dat werd overigens wel gebouwd op een terrein waar al eens een slot kan hebben gestaan. Het kasteel heet naar de omgeving en familie die het (her)bouwde Sijpesteijn. Om het "slot" ligt een interessante tuin, terwijl het gebouw zelf volgens de

bedoeling van de vroegere eigenaar een museum werd.

Verscheidene antieke molens

In het Vechtplassengebied worden nog acht molens aangetroffen. Hiervan staan er vier op het grondgebied van de provincie Noord Holland en dus ook vier in de provincie Utrecht.

De plekken waar de Noord Hollandse molens kunnen worden bewonderd liggen noordwestelijk van het Naardermeer in de gelijknamige buurtschap, noordelijk van Ankeveen bij de rand van de naar dat lintdorp genoemde plassen, even ten oosten van Nederhorst Den Berg aan het Ankeveense Pad en noordelijk van de Wijde Blik.

De Utrechtse molens van het Vechtplassengebied staan noordelijk van Loenen bij het gebied van de Loenderveense Plas, oostelijk van Tienhoven tussen het daar gelegen plassencomplex en de Dwarsdijk, aan de zuidwestrand van Westbroek en in Groenekan.

Op de twee laatstgenoemde na werden de molens van het Vechtplassengebied gebouwd voor het wegmalen van water uit het polderland. Zulke door de wind aangedreven bemalingsinstallaties worden zowel water- als poldermolens genoemd.

Vijf van de zes poldermolens behoren tot het algemene type van de grondzeiler, waarvoor kenmerkend is dat de wieken tot bij de grond reiken. Onder de grondzeilers van het Vechtplassengebied zijn behalve buitenkruiers ook enkele binnenkruiers. Bij een buitenkruier bevindt het rad, waarmee de kap met de wieken kan worden gedraaid, zich aan de buitenkant van de molen en bij een binnenkruier er juist binnenin. Buitenkruiers komen verreweg het meest voor. In Noord Holland zien we echter veel binnenkruiers. Zoals we zagen behoren hiertoe ook enkele in het Vechtplassengebied. Het zijn de grondzeilers bij Nederhorst den Berg en de Wijde Blik.

In tegenstelling tot de andere poldermolens is die van Tienhoven geen gewone grondzeiler, maar een wipmolen. Een dergelijke molen bestaat uit een piramidevormige onderbouw, waarop een afzonderlijk molenhuis om een verticale spil kan draaien. Zo'n molenhuis is aan de buitenzijde via een trap met de begane grond verbonden. De nogal merkwaardige naam van het molentype houdt verband met het feit dat het molenhuis, als de wieken draaien, enigermate wiebelt. Men zou dus ook van een wiebelmolen kunnen spreken.

Aan de zuidrand van het Vechtplassengebied staan twee korenmolens. Ze zijn vrij hoog, waarbij de wieken zich nogal ver boven de grond bevinden. Om toch goed bij de wieken te kunnen komen werden de molens op een iets lager niveau omgeven door een balkon, dat op schoren kwam te rusten. Hoge molens die van een dergelijk balkon zijn voorzien worden stellingmolens genoemd.

Van de nog in het Vechtplassengebied aanwezige molens werd die noordoostelijk van Loenen reeds in 1652 gebouwd. Het jongst is de molen van Westbroek, die van 1880 dateert. De aan de rand van fraaie plassenengebieden staande poldermolens van Ankeveen en Tienhoven werden eigendom van Natuurmonumenten.

Oude verdedigingswerken

Het Vechtplassengebied maakte deel uit van de 19e-eeuwse [Nieuwe Hollandse Waterlinie](#). Zoals de naam ervan al zegt was het een zone waar zodanige waterstaatkundige voorzieningen werden getroffen, dat ze in tijd van oorlog gemakkelijk zou zijn te inunderen. De bedoeling hiervan was West Nederland en een gebied met de stad Utrecht effectiever te kunnen beschermen tegen vijandige troepen.

De voor inundatie gereedgemaakte gordel liep van Muiden en Naarden via het Vechtplassengebied en een aantal laagten in het rivierengebied naar het zuiden, waar hij bij de Maas aansloot op enkele andere verdedigingslijnes.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is te beschouwen als een opvolger van de [17e-eeuwse Hollandse Waterlinie](#), die een wat kleiner gebied beschermde. Voor de realisatie van die oudere linie werden al in 1577 voorzieningen getroffen bij het stadje Muiden.

De (Oude) Hollandse Waterlinie is later nog wel enkele malen oost- en zuidwaarts uitgebreid. In de Vechtstreek zelfs tot voorbij Breukelen.

Bij de randen van de voor inundatie ingerichte zone zou de linie vooral met forten worden versterkt waar ze werd gesneden door belangrijke verbindingen. Van deze oude verdedigingswerken zijn er in en bij het Vechtplassengebied nog een tiental over.

Oostelijk van het Naardermeer zijn dat de Werken aan de Karnemelksloot. Aan de andere zijde van het meer bevond zich bij de Vecht [Fort Uitermeer](#), waarvan alleen de grachten nog herkenbaar zijn.

Duidelijker een voormalig fort bleef aan de Vecht een oud verdedigingswerk bij de buurtschap Hinderdam. Het naar de buurtschap genoemde [fort](#) is het meest zuidelijke van de Vechtstreek dat werd opgenomen in de [Stelling van Amsterdam](#) en daardoor nu onderdeel van het gelijknamige Werelderfgoed.

Stroomopwaarts van het Vechtdorp Overmeer geniet het dwars door het plassengebied gegraven Hilversums Kanaal bij het uiteinde van de Kleizuwekade gezelschap van het door een ringgracht omgeven [Fort Kijkuit](#), dat tegenwoordig eigendom is van Natuurmonumenten.

De geschiedenis en herinrichting van Fort Kijkuit bij Kortenhoef

Bij Kortenhoef is fort Kijkuit een vesting van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die als geheel op de Werelderfgoedlijst van UNESCO staat. Het fort werd gebouwd om de weg Vreeland - Loosdrecht te kunnen blokkeren. De grondslag van de vesting is een eiland dat wordt begrensd door het Hilversums Kanaal en een omgrachting. Op het eiland staan een hoofdgebouw, kruithuis en betonnen kanon- en mitrailleurkazemat. De bouw van het fort begon in 1844. In de tachtiger jaren van de 19de eeuw werd het gerenoveerd. Pas tijdens het Interbellum van de vorige eeuw is de vesting versterkt met de kazemat. De verblijfs- en schuilplaats ervan werd aan een kant voorzien van een bij sloopwerk beschikbaar gekomen pantserplaat. Bij het eiland verrezen een wachtgebouw en fortwachterswoning. Om het behoud van het fort voldoende te kunnen financieren besloot Natuurmonumenten in 2013 de versterking geschikt te maken voor enkele nieuwe functies. In verband hiermee liet de vereniging het hoofdgebouw zodanig restaureren dat het kan worden verhuurd als kantoor- en vergaderruimte. Daarvoor zou het hoofdgebouw wel worden vergroot met een ondergrondse aanbouw waarin ook daglicht kan doordringen. Het kruithuis van het fort is toen ingericht als expositieruimte waar de bezoekers zich kunnen informeren over de geschiedenis van het voormalig militair verdedigingswerk en de landschappen in de omgeving ervan. Bovendien werd voor een betere visuele beleving van de omgeving een uitzichtplatform gebouwd. Aldus veranderde Fort Kijkuit in een voorziening van het soort dat ook veel in geoparken wordt gerealiseerd. Vanwege haar inspanningen het behoud van het fort financieel mogelijk te maken ontving Natuurmonumenten de EU Prijs voor Cultureel Erfgoed / Europa Nostra Prijs van 2016.

Door een ringgracht omgeven voormalige versterkingen als Fort Kijkuit komen ook elders in het Vechtplassen gebied voor. Vier kilometer zuidelijker is [Fort Spion](#) daarvan een voorbeeld. Voor de bouw van dit verdedigingswerk was het nodig de weg om te leggen, die de Loenderveense Plas van de Loosdrechtse Plassen scheidt.

Weer vier kilometer zuidelijker is ook het oostelijk van de Vecht gelegen [Fort Tienhoven](#) geheel door een ringgracht omgeven. Doordat het op een T-kruising werd gesitueerd moesten er twee polderwegen voor worden omgelegd.

Van de versterking is het aardwerk geëgaliseerd en het bomvrije wachthuis nog slechts een ruïne. Het voormalige fort ligt bijna vier kilometer verwijderd van het lintdorp waarnaar het werd genoemd. Dat dorp is vanuit de omgeving van het fort te bereiken via de vrijwel geheel kaarsrechte weg naar de nederzetting Hollandsche Rading. Die weg loopt over kilometers lengte langs de zuidzuidoostelijke rand van de uitgestrekte Loosdrechtse Plassen.

Enigszins vergelijkbaar met de ligging van de drie hiervoor genoemde verdedigingswerken Kijkuit, Spion en Tienhoven is die van het vrij toegankelijke [Fort Maarsseveen](#). De naam ervan refereert aan de ligging van de versterking in het langs een kaarsrechte weg ontstane gelijknamige lintdorp. Het door een vrijwel elliptische gracht omgeven fort "bewaakt" het in de onmiddellijke nabijheid ervan gelegen punt waar de weg Maarssen - Oud Maarsseveen het lintdorp kruist.

Vier kilometer verderop werd de weg waarlangs Maarsseveen ontstond gekruist door de oostelijkste dwarsverbinding van het Vechtplassen gebied. Ter plekke van en bij dat kruispunt verrees later echter het omgrachte Fort De Gagel, voor de bouw waarvan enkele weggedeelten werden omgelegd. De omgrachting van de versterking scheidt twee eilandjes met enige bebouwing.

[Fort De Gagel](#) kwam in de tweede helft van de vorige eeuw bij de rand van de grote Utrechtse wijk Overvecht te liggen.

Het tegenwoordig vrij toegankelijke fort werd een wandelparkje.

Helemaal aan de oostzijde van de gordel Vechtplassen wordt de in deze geogids te vermelden reeks oude verdedigingswerken afgesloten door het enigszins stervormige omgrachte [Fort Ruigenhoek](#). Het van vier ondiepe bastions voorziene fort werd geheel omgeven door een gracht, die tussen de bastions (veel) breder is dan bij de hoeken van het fort.

Bij het fort begint de lintbebouwing van het gelijknamige oudere lintdorpje, waarnaar de voormalige versterking dus werd genoemd. De versterking ligt in een uitgestrekt weinig polderland, dat in de Middeleeuwen vanuit lintdorpen in complexen strookvormige kavels werd verdeeld. Die kavels lopen over kilometers lengte in noordnoordoostelijke richting. Op sommige kavels werd later veen weggegraven. Als gevolg hiervan ontstonden lange maar smalle rechthoekige plassen, die later weer min of meer verlandden. Vanwege de onmiddellijke nabijheid van de sterk gegroeide stad Utrecht zijn delen van het polderland de afgelopen decennia aantrekkelijk gemaakt voor recreatief medegebruik. Daarbij werden beplantingen aangebracht en wandel- of fietspaden aangelegd.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie wordt in 2019 waarschijnlijk definitief erkend als Werelderfgoed. Een dergelijke kwalificatie staat of valt echter met haar invloed op de activiteiten van de samenleving.

Voor het behoud van zo'n onderscheiding dient de samenleving dan in het onderhavige geval succesvol te streven naar de bescherming van de specifieke liniekwaliteiten. Dat lijkt het beste mogelijk wanneer sommige onderdelen van de infrastructuur als kostendragers kunnen worden geëxploiteerd. Fort Ruigenhoek werd daarom onder meer culturele functies toegedacht.

Met name door de aanwezigheid van hellingen met een relatief warm microklimaat, waterpartijen en houtopstanden zijn sommige voormalige forten van bijzondere ecologische betekenis. Enkele daarvan worden daarom beheerd als natuureservaat.

Buitens, molens en vestingen van de Vechtstreek

1. Rivier, bij het cijfer de Vecht
2. Complex plassen
3. Kust van het IJsselmeer
4. Spoorlijn
5. Amsterdam-Rijnkanaal
6. Autosnelweg
- K kasteel of buitenplaats
- V Vesting,
- X Windmolen
- A ZO Amsterdam Zuidoost
- A Abcoude (links) of Ankeveen
- B Baambrugge (boven) of Breukelen
- D Driemond,
- G 's Graveland
- L Loenen (midden),
Loenersloot (links) of Nieuw Loosdrecht
- M Maarssen (onder), Muiden (middenboven)
of Muiderberg
- N Nederhorst den Berg, (rechts), Nieuwer ter Aa (links)
of Nigtevecht
- O Overmeer,
- T Tienhoven
- U Utrecht,
- V Vreeland
- W Weesp (boven) of Westbroek,
- Z Oud-Zuilen

De buitens liggen vooral op de zandige delen van de afzettingen die de Vecht langs haar beddingen vormde. Verder oostwaarts werden ze bij het Gooise Heuvelland gesticht. De vestingwerken langs de Vecht maakten deel uit van de 19de-eeuwse Nieuwe Hollandse Waterlinie, die er op de meeste plaatsen de Oude Hollandse Waterlinie verving.

Het natuurbehoud en de recreatiemogelijkheden

De alom bekende aanzienlijke belevingswaarde van het Vechtplassengebied houdt verband met het feit dat er zowel de openheid van grote watervlakten als intimiteit van boomrijke oude lintdorpen en deels bebost geraakte moerassen valt te genieten.

Attractief is trouwens ook de bewegingsvrijheid, die het varen over het water biedt. Ten aanzien hiervan kan worden opgemerkt, dat de Loosdrechtse Plassen bijna overal vrij toegankelijk zijn voor alle typen vaartuigen. Een uitzondering vormt er slechts het als de Kievitsbuurt bekende complex trekpaten en legakkers in het zuidwesten.

Behalve de Loosdrechtse Plassen mogen ook de Stille of Breukelveense Plas en westelijke Vuntus met alle typen boten worden bevaren. Beide waterrecreatiegebieden zijn slechts door smalle stroken met lintbebouwing gescheiden van de Loosdrechtse Plassen en er door overbrugde kanaaltjes mee verbonden.

Buiten de hiervoor genoemde, over het algemeen grote plassen zijn voornamelijk slechts enkele vaarten, de Drecht en Muijeveldse Wetering vrij toegankelijk voor alle typen boten die er kunnen varen. Elders mag in het Vechtplassengebied over het algemeen geen (buitenboord)motor worden gebruikt. Bovendien zijn sommige plassen geheel afgesloten voor de watersport. Tot de geheel afgesloten plassen behoren een aantal natuurreservaten, als het Naardermeer, de Ankeveense Plassen, het Hol bij Kortenhoef en wateren in de natuurgebieden van de Molen- en Gagelpolder noordelijk van Utrecht. Evenmin vaarwater is echter de geen deel van de natuurreservaten uitmakende grote Loenderveense Plas.

Voor de oeverrecreatie zijn er met name aan de noordzijde van de Wijde Blik, zuidelijke rand van de Vijfde Loosdrechtse Plas en bij Maarsseveen mogelijkheden geschapen.

Zowel de voorziening aan de Wijde Blik als die bij Maarsseveen liggen langs diepe plassen, waaruit zand werd gewonnen.

Wandelaars biedt het Vechtplassengebied minder mogelijkheden dan de watersporters. Ze kunnen echter van de voor het gebied karakteristieke, aantrekkelijke landschapstypen wel een beeld krijgen op de diverse landscheidingskaden. We denken dan in het bijzonder aan de kaden bij Ankeveen en die op de grens van Noord Holland en Utrecht.

Zuidelijk van het fort Ruigenhoek werden ter weerszijden van de grens tussen de gemeenten Utrecht en De Bilt 70 ha van het aangrenzende polderland voorzien van een grotere verscheidenheid aan recreatieve voorzieningen. Daarbij is de oppervlakte open water vergroot. Tot de nieuwe recreatieve voorzieningen van de Ruigenhoekse Polder behoren ook een dagcamping, visvijver, crossbaan, skatepark, sportveld en ligweide. Bovendien werd aan de oostkant van het dagrecreatiegebied een terrein gereserveerd voor de aanleg van een golfbaan. Dit terrein ligt vrijwel geheel op het grondgebied van De Bilt. De nieuwe landschapselementen zouden zodanig vormgegeven worden dat de karakteristieke hoofdstructuur van het polderland goed herkenbaar bleef.

Omdat de gemeenten Utrecht en De Bilt de Ruigenhoekse Polder op een landschapshistorisch verantwoorde wijze herinrichtten en daarbij ook goed samenwerkten ontvingen zij de Groene Hart Kwaliteitsprijs 2013. De prijs wordt in principe jaarlijks toegekend als in het kader van een goede samenwerking projecten worden uitgevoerd en daardoor de ruimtelijke kwaliteit van een gebied in het Groene Hart groter wordt. Het initiatief de jaarlijkse prijs toe te kennen kwam van het Beraad van Woerden. Dat is een samenwerkingsverband van 49 Groene Hart gemeenten.

Tot de belevingswaarde van het Vechtplassengebied draagt ook bij dat er enkele oude kerken, verscheidene molens, forten en vooral in Nieuw Loosdrecht en Westbroek monumentale oude boerderijen voorkomen.

Recreanten, die in het Vechtplassengebied willen overnachten kunnen vooral terecht in Oud en Nieuw Loosdrecht.

Natuurreservaten

In de paragraaf over het Naardermeer zagen we, dat dit gebied in 1906 de eerste bezitting zou worden van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. De tegenwoordig als "Natuurmonumenten" bekende organisatie is nu eigenares van vrijwel het gehele natuurgebied en delen van zijn westelijke omgeving, dat wil zeggen zo'n 1150 ha.

Sedert de Tweede Wereldoorlog heeft de vereniging ook andere delen van het plassen- en moerassengebied aangekocht. Doordat de natuurterreinen in handen waren van vele eigenaren, werd de verwerving van grote aaneengesloten oppervlakten echter een moeizame aangelegenheid.

Natuurmonumenten bezit zuidelijk van het Naardermeer niettemin nu toch ongeveer 1300 hectaren in het Vechtplassengebied.

In Noord Holland verwerf Natuurmonumenten (delen van) De Ankeveense Plassen, Kortenhoefse Plassen, Het Hol en De Suikerpot. In de provincie Utrecht liggen de eigendommen van Natuurmonumenten in het gebied van de Vuntus, Breukeleveense Plas, Kievitsbuurt, oostelijke Drechtstreek, Tienhovense Plassen en Oostelijke Binnenpolder van Tienhoven.

Speciale vermelding verdient, dat tot de eigendommen van Natuurmonumenten ook een eendenkooi aan het Tienhovens Kanaal en de poldermolens bij Ankeveen en Tienhoven behoren.

In verband met de kwetsbaarheid van hun natuurwaarden zijn het verlandende Naardermeer en de reservaten bij Ankeveen niet vrij toegankelijk. Van het Naardermeer is echter het een en ander te zien vanuit enkele observatiehutten, het uitzichtpunt "De Muggenbult" en de treinen die er doorheen sporen, terwijl de Dammerkade, Stichtsekade, Kromme Goog en het Bergse Pad ons uitzichten gunnen op het moerassen- en plassengebied bij Ankeveen.

Wat verder naar het zuiden is het water van de Kortenhoefse Plassen, als er tenminste geen buitenboordmotor wordt gebruikt, vrij toegankelijk, terwijl van het land slechts enkele plekken mogen worden betreden.

Weer geheel afgesloten voor het publiek zijn Het Hol en de Suikerpot.

Een indruk van deze natuurgebieden krijgen we echter door een wandeling over de Kromme Rade, die langs de zuidelijke rand ervan loopt. Op de Kromme Rade zijn trouwens ook delen te zien van het aan de andere zijde van de kade gelegen gevarieerde gebied van De Vuntus. Van dit natuurrijke gebied is het water wel vrij toegankelijk, waarbij gemotoriseerde boten echter niet in het oostelijk deel mogen komen.

Behalve Natuurmonumenten heeft ook de staat delen van de Vechtplassen en -moerassen aangekocht met het doel natuurwaarden ervan te beschermen. Dat gebeurde in het zuidelijk deel van de streek. De staat bezit er voornamelijk delen van de Bethune-, Molen- en Gagelpolder. Maar ook het Fort Tienhoven, dat natuurwetenschappelijk onder meer van belang is als een plaats waar vleermuizen overwinteren. Wegens de kwetsbaarheid van hun biologische waarden zijn alle staatsnatuurreservaten van het zuidelijk Vechtplassengebied gesloten voor het publiek.

De provinciale stichtingen Het Noord Hollands - en Utrechts Landschap verwierven geen bezittingen in het Vechtplassengebied.

In het Vechtplassengebied bedraagt de totale oppervlakte natuurreservaten thans meer dan 2500 ha, waarvan zoals we zagen het overgrote deel eigendom is van Natuurmonumenten. Die vereniging heeft het bedreigde ecotoop veenmosrietland van het Naardermeer begin 2018 over een oppervlakte van bijna 25 ha de mogelijkheid geboden te regenereren of opnieuw te ontstaan. Floristisch is de instandhouding van het veenmosrietland onder meer ook van belang omdat het Naardermeer een van de belangrijkste West Europese groeiplaatsen is van de groenknolorchis (*sturmia*). Aanwezigheid van overjarig riet bleek ornithologisch vooral gewenst omdat er allerlei bijzondere moerasvogels broeden of schuilen. Onder hen zijn de purperreiger en schuwe roerdomp.

Het Vechtplassengebied tussen de Utrechts - Noord Hollandse Vechtstreek en de Goois- Stichtse heuvelrug is inmiddels aangemerkt als Natura 2000 gebied waar de vogel- en habitatrichtlijn van toepassing zijn.

Vergelijkbare streken elders

Streken waarvan de natuurlijke en culturele gesteldheid min of meer met die van het Vechtplassengebied overeenkomen zijn de Oude Venen in Centraal Friesland, delen van de Lindevallei in Zuid Friesland, de Weerribben en Wieden in Noordwest Overijssel, de Vinkeveense Plassen in West Utrecht, de Nieuwkoopse Plassen in Zuid Holland en delen van de Zaanstreek en Waterland in Noord Holland. Ondanks de grote overeenkomst die de genoemde streken met het Vechtplassengebied vertonen, kunnen ze er ook in een of meer opzichten van verschillen. Zo zijn de boerderijen van de lintdorpen in het Weerribben- en Wiedengebied op sommige plaatsen slechts door een voetpad met elkaar verbonden. Verder werden er vooral de streek van de Wieden en een deel van Waterland minder systematisch uitgeveend dan het Vechtplassengebied.

De plantengroei van de diverse moeras- en plasgebieden van het weinig polderland vertoont trouwens eveneens verschillen. Met name in Noord Holland en een deel van Zuid Holland houden die verband met (vroeger mogelijke) infiltratie van brak water. Verder onderscheiden de moeras- en plasmilieus van Friesland en Noordwest Overijssel zich door het lokaal voorkomen van boreale soorten.

Tenslotte dient te worden opgemerkt, dat in de meeste met het Vechtplassengebied vergelijkbare streken naar verhouding minder ontzandingen plaatsvonden. Een uitzondering vormt het gebied van de Vinkeveense Plassen, dat voor een belangrijk deel tot op grote diepte is ontgrond.

Samenvatting

Het Vechtplassengebied is te karakteriseren als een streek van kleine en grote plassen, bosrijke moerassen en boomrijke lintdorpen. Van dit geheel zijn grote delen aardkundig, biologisch, cultuurhistorisch en/of uit een oogpunt van belevingswaarde van bijzondere betekenis.

De aardkundige betekenis houdt vooral verband met het feit dat er na het weggraven van veen weer vorming van die grondsoort mogelijk werd. Hierbij dient dan wel te worden aangetekend, dat ze nu anders dan vroeger hoofdzakelijk plaatsvindt in voedselrijk grondwater van ondiepe plassen.

Tot de aardkundige betekenis van het nieuwe veenvormingsproces draagt bij, dat het in diverse stadia verkeert en wordt gevarieerd door de wind, waterbeweging en voedselrijkdom van het water. Speciale vermelding waard zijn in dit verband de kwelwatervenen van het Hol bij Kortenhoef.

Uit aardkundig oogpunt bijzondere aandacht verdient verder naar het noordwesten ook de aanwezigheid van kreekrestanten, die ons tonen dat een deel van het gebied de invloed van getijden onderging en zowel de Horster- als Naardermeer in verbinding stonden met de Vecht.

Opmerkelijk is voorts, dat in de Nieuwe Keverdijkse en Ankeveense Polder nog één of meer kruintjes van oude, door scandinavisch landijs of wind gevormde hoogten boven de later gevormde afzettingen uitsteken.

Behalve deze kleine landschapselementen uit de, nu meer dan honderdduizend jaar achter ons liggende, voorlaatste koude tijd van het geologisch verleden zijn trouwens ook een aantal meest rugvormige zandige terreinverheffingen, die in de ruim tienduizend jaar terug geëindigde laatste koude tijd werden gevormd, aardkundig interessante fenomenen uit een verder verleden. Ze zijn vooral waard afzonderlijk genoemd te worden vanwege de verschillen, die de oriëntatie van de ruggen vertoont.

Biologisch is het Vechtplassengebied vooral van belang door zijn successies van de verlandingsvegetaties en de invloed daarop van onder meer het microklimaat, de waterbeweging en chemische samenstelling van het water.

Speciale aandacht verdient het onder invloed van kwelwater uit hoge zandgronden voorkomen van bijzondere soortenrijke trilvenen.

De botanisch waardevolle plassen en moerassen zijn biologisch ook van veel betekenis door hun vogelleven.

Zowel het aantal paren als soorten broedvogels is in de bosrijke laagveenmoerassen namelijk zeer groot. Interessant is daarbij de duidelijke relatie tussen de kenmerken van de er te onderscheiden milieutypen en de samenstelling van de avifauna.

De ornithologische waarde van de laagveenmoerassen wordt nog verhoogd door de omstandigheid, dat ze bij uitstek het domein vormen van een aantal minder algemene vogels als het baardmannetje, de aalscholver, purperreiger, roerdomp, het woudaapje en de krooneend. Tot de ornithologische waarde van het Naardermeergebied droeg trouwens ook bij, dat er een van de weinige Nederlandse lepelaarkolonies voorkwam.

Met de overige laagveengebieden van ons land is het Vechtplassengebied cultuurhistorisch van belang door het voorkomen van een aantal karakteristieke landschapskenmerken, welke niet of nauwelijks in andere landsdelen worden aangetroffen. In het Vechtplassengebied betreft het vooral enige landscheidingskaden, complexen door legakkers van elkaar gescheiden trekpaten en gerende kavelgrenzen.

Zeer bijzonder is de ligging van het lintdorp Nieuw Loosdrecht in een boog om het begin van de Drecht en het over grote lengte geroen van de bij de nederzetting gelegen kavels.

Tot de cultuurhistorische betekenis van het Vechtplassengebied wordt ook bijgedragen door de aanwezigheid van enkele oude kerken, verscheidene molens, forten en een aantal vooral in Nieuw Loosdrecht en Westbroek te vinden monumentale boerderijen.

De belevingswaarde van het Vechtplassengebied wordt gunstig beïnvloed door de omstandigheid dat er zowel de openheid van grote watervlakten als intimiteit van boomrijke oude lintdorpen en deels bebost geraakte moerassen valt te genieten.

Het Utrechtse deel van de Vechtplassengordel werd plaatselijk van belang voor de watersport, terwijl in de sterk verlande gebiedsdelen aanzienlijke oppervlakten natuurreservaat zijn geworden.

Van enkele plas- en moerasgebieden ging de karakteristieke waarde grotendeels verloren door zandwinning.

De regio Vechtplassen is vanwege haar bio-ecologische kwaliteiten aangewezen als Natura 2000 gebied, waar de vogel- en habitatrictlijn van toepassing zijn.

Door de streek loopt de Nieuwe Hollandse Waterlinie die in 2019 waarschijnlijk definitief zal worden gekwalificeerd als werelderfgoed.

Enige literatuur

- * Roland Blijdenstijn, Tastbare Tijd. Cultuurhistorische Atlas van de Provincie Utrecht. Utrecht 2005.
- * A. A. Brombacher en W. Hoogendoorn, Aardkundige waarden in de provincie Utrecht. Provincie Utrecht. Utrecht 1997.
- * Brand, Hans en Jan, red, De Hollandse Waterlinie Utrecht / Antwerpen 1986
- * Chr. De Bont, Vergeten land, ontginning, bewoning en waterbeheer in de Westnederlandse veengebieden (800-1350). Dissertatie Wageningen Universiteit 2008, Alterra Scientific Contributions 27 2009.
- * Gottschalk, M.K.E, De ontginning der Stichtse Venen ten oosten van de Vecht. Tijdschrift Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap 73, 1956
- * Weijs, Wim e.a, Natuur en landschap van de Vechtstreek. Stichting KNNV Uitgeverij, Zeist 2011.